

Demeter M. Attila

ÉRTELMISÉGIEK A POLITIKÁBAN

(Szilágyi N. Sándor Mi egy más című könyvéről)

Szilágyi N. Sándor könyvét* valamikor a tavaly nyáron olvastam, annak is inkább az elején. Emlékszem, mindvégig az volt a határozott és igen erős benyomásom, hogy Szilágyi N. Sándor egy jó ember. Annyira erősen kísértett ez az érzés, hogy szóvá is tettem valahol, valakinek, hogy pontosan kinek és hol, arra már nem emlékszem. Arra viszont határozottan igen, hogy az illető azt mondta: őt ez nem érdekli. Számára sokkal fontosabb, hogy Szilágyi N. Sándor, a közíró „eredeti”, s hogy „nem hajlandó panelekben gondolkodni”. Nos, nem tudom. Nekem a könyvben kifejtett gondolatok mára már nem tűnnek különösebben eredetinek. Azt is mondhatnám, hogy nagyobbik részük mára már bevett bölcsességgé vált. A kötetben olvasható szövegek nagyobb része azonban a kilencvenes évek elejéről származik, s ezek a gondolatok a kilencvenes évek elején kétségkívül eredetieknek számítottak, legalábbis a szónak abban az értelmében, hogy ütköztek az itteni közfelfogással. Sőt, még azt is el tudom képzelni, hogy egyikük-másikuk egyenesen egyéni szeszélynek vagy bolondériának tűnt a jámbor és „panelekben gondolkodó” erdélyi magyar olvasó számára. Vajon ez azt jelenti-e, hogy akkor eredetiek voltak, ma pedig nem azok?

Aligha.

Szerintem Szilágyi N. Sándor mindösszesen annyit tett, hogy össze- rendezte a tényeket, és levonta belőlük a megfelelő következtetéseket. Ez azonban nem kevés. Tárgyilagosság kell hozzá, politikai érettség és éleslátás, illetőleg egyfajta – nem is tudom, hogy mondjam – intellektuális bátorság vagy őszinteség. Ha például az ember a kilencvenes évek elején azt látta, hogy az RMDSZ-ben következetesen elszabotálják a belső választásokat, akkor ebből kézenfekvő lett volna arra következtetni, hogy mindez végeredményét tekintve oda vezet majd, hogy a tagság rivális politikai opciói nem méretnek meg, hogy tehát tisztázat-

* Szilágyi N. Sándor: *Mi egy más*. Kalota Kiadó, Kolozsvár, 2003.

lanok maradnak a belső erőviszonyok, s ennek eredménye egy monolitikus, folyamatos legitimitási válsággal küszködő politikai struktúra lesz. De ez az alternatíva fel sem merült akkoriban a mégolyan józan szemlélőben sem, vagy ha igen, hát elhessegette magától. Szóval, szerintem Szilágyi N. Sándor gondolatai (s gondolok itt főleg a diagnózisaira, helyzetjelentéseire, rövid távú prognózisaira) nem annyira „eredetiek”, mint inkább helytállóak. Annak bizonyultak. Ami viszont még ennél is fontosabb számomra: hogy volt mersze akkor publikussá tenni őket. Ami megint csak nem lehetett könnyű dolog. Az embernek, gondolom, ezt valahogyan a lelkiismeretével kellett lerendeznie. (Márpedig a lelkiismeret jobb cenzor, mint a régi pártállami hivatalnok. Nemigen lehet kijátszani.) Ma már persze Erdélyben a komoly politikai szakértelem biztos jelének számít az RMDSZ nyilvános bírálata – hogy egyebet ne mondjak.

Egy másik igen erős benyomásom a kötet olvastán az volt, hogy ezt én már olvastam valahol. Nem is egyszer. Azaz, akarom mondani, eddig is többször olvastam – mindig értetlenül és csodálkozva – olyan szövegeket, melyekből az derül ki, hogy néz ki értelmiségi szemmel, belülről nézve, a rendszerváltás utáni hatalmi politika. Tudvalevő ugyanis, hogy a rendszerváltás után a kelet-európai politikát előzőnlőtték az értelmiségiek: Magyarországon, Lengyelországban, Csehszlovákiában és egyebütt. Úgy tűnik tehát, hogy ez valami új kelet-európai stigma: „értelmiségiek a politikában”. Ilyen tekintetben Szilágyi N. Sándor könyve esettanulmányként is kezelhető. Sokan mások is megírhatták volna. (Ezzel persze egyáltalán nem kívánom Szilágyi N. Sándor érdemeit kisebbiteni. Kiváló, élvezetes stílusa van.)

A folyamat szociológiai, történelmi és pszichológiai magyarázata persze egyszerű. Részint abban a Kelet-Európa-szerte elterjedt, s vélhetőleg kiírthatatlan meggyőződésben kell keresni az okát, hogy a tanult emberek inkább rátermettek a politikára, részint viszont abban a szociológiai tényben, hogy az értelmiségiek, legalábbis a köztisztviselők, a nevesebbek és a tisztességesebbek a régi rendszer idején ellenzékben voltak – már ahol a kommunista hatóságok tolerálták az ilyesmit. Érthető módon a rendszerváltás után a nagypolitikában kötöttek ki, ugyanis ellenzéki múltjukra való tekintettel, vagy egyszerűen a nevük miatt, beválasztották őket az újonnan alakult demokratikus rendszerek törvényhozásába. Részesei lettek úgymond a politikai

játéktérnek. Szilágyi N. Sándor esete innen nézve ugyan némileg egyedi, de korántsem összemérhetetlen más, közép- és kelet-európai értelmiségek esetével. A nóta vége persze mindig ugyanaz: kiábrándulás és csömör. Ószintén szólva elképzelésem sincs, hogy mire vártak vagy várhattak ezek az emberek a politikától. Talán arra, hogy közös összefogással sikerül majd szabad intézményeket építeni a régiek, az elnyomók helyett? A kezdeti eufóriában ez nem is lenne elképzelhetetlen. Nem tudom.** Mindenesetre tény, hogy ezek az emberek fokozatosan kikoptak a nagypolitikából. Ennek oka lehet az is, hogy a mai kelet-európai politika minősége némelykor valóban aggasztó (ha ma a román törvényhozásban összezsúfolódott népdalénekesekre gondolok, akkor mindig elszorul a szívem: a (jog)biztonságom függ tőlük), s ezért egyszerűen a gusztusuknak nem felelt meg. De az is lehet, hogy egyszerűen csak félreértették a politikai gépezet működését, és nem fogták fel a hatalmi mechanizmusok belső logikáját, így aztán maga a rendszer vetette ki őket magából. Tény, hogy azok, akik maradtak (márpedig maradtak, ha nem is sokan), evidens módon azért maradtak, mert érdekeltek a hatalomban. (A cizellált retorikájuk pedig ne tévesszen meg senkit: a demagógia mindig is abból merítette a hatalmát, jegyezte meg egy ingerültebb pillanatában a nagy David Hume, hogy képes volt a közvetlen egység hamis képzetét kelteni. Ugyanúgy igaz ez a „kisebbségi létre”, mint a többségire, lévén ez nem mennyiségi kérdés.)

Szilágyi N. Sándor mindenesetre, szövegei tanúsága szerint, valami olyasmit gondolt vagy remélhetett, hogy a politika problémamegoldó foglalatosság, vagy azzá alakítható. Az a felismerés, hogy ez rövid távon aligha valósítható meg, láthatólag kiábrándulttá s egyszersmind a politikai közállapotok tevékeny alakítójából azok külső, konok bírálójává tette.

Ennek a bírálatnak, én azt hiszem, a kötetben szereplő írások közül a legjobb teoretikus dokumentuma a *Paradigmaváltás előtt* című szöveg, 1993-ból. Részint, mert – mint címe is ígéri – programatikus vagy profetikus írás; másrészt mert a szerző szinte naiv módon őszinte benne. Az írás célja összetett, de minden ízében problematizáló. Összefüggő kritikáját kívánja adni egyfelől a pártpolitikának általában,

** Vajda Mihály írt ezekről a megcsalott várakozásokról egy igen szép, sajnos máig publikálatlan esszét *Az élet gúnymosolya?* címmel.

az ideológiai alapon való politizálásnak, valamint a demokratikus többségi elvnek, másfelől pedig a piacgazdaságnak. Megvallom őszintén, némelykor ennek a kritikának még a szempontjai is idegenek tőlem. Persze, mint említettem, itt nem csupán kritikáról van szó, hanem egyben programról is, hiszen, mint Szilágyi N. Sándor is mondja, „rögtön használható alternatívákat is kell ajánlani”.

Ha például a többségi elv alkalmazása az „erőszakot” (?) képviseli a demokratikus politikai gyakorlatban, meg kell találni a használható alternatíváját, ami nem egyéb, mint a konszenzusos döntés s a konfliktuskezelés. Őszintén szólva ezekkel a javaslatokkal én nem tudok mit kezdeni. Értem én persze, hogy a többségi elv kritikátlan érvényesítése még egyáltalán nem garanciája annak, hogy a demokratikus procedúra során – valamilyen ideális mércével mért – „helyes” döntés születik, de erre csak azt tudom mondani, hogy egyrészt ezt diktálják a demokratikus játékszabályok, másrészt ma már a nyugat-európai demokráciákban mindenütt működnek olyan mechanizmusok, amelyek a kisebbségben rekedteket ilyen vagy olyan módon kárpótolják. Ráadásul azt sem tudtam mindig eldönteni, hogy a konszenzusos döntés gyakorlatát Szilágyi N. Sándor csupán egyazon szervezeten belül vezető pozícióban lévő emberek számára javasolja-e (például az RMDSZ vezető testülete számára), mely esetben akár értelmes javaslat is lehet, vagy pedig ezzel a szavazás egész demokratikus folyamatát helyettesíteni kívánja.

Ugyanide tartozik az ideológiai alapokon való politizálás bírálata. Az ideológiák – gondolja Szilágyi N. Sándor, egyébként sok más kortársunkkal egyetemben – elévültek. Tény és való, hogy bizonyos ideológiák elévültek (bár én tudok olyanokról, amelyek sosem voltak aktuálisak, és mégsem mentek feledésbe). Mindenesetre elmondhatjuk, hogy némely egzotikus helyeket leszámítva ma például a kommunista ideológia aligha számíthat komoly szimpátiára. No de az, hogy bizonyos ideológiák elévültek, azt jelenti-e, hogy maga az ideológiai alapokon való politizálás gyakorlata évült el? Őszintén megvallva nem nagyon hiszem – és nem is igen látom a jeleit. Ettől függetlenül persze időről-időre felüti magát ez a vélemény. Legutóbb valamikor a múlt század közepén vált hirtelen népszerűvé. Meg is jegyezte akkoriban Friedrich August von Hayek (mellesleg a század legjobb liberális közgazdásza), hogy „aki manapság a társadalmi rend bárminemű

világos elveit hirdeti, arra szinte bizonyosan rásütik a gyakorlatiatlan doktrinerség bélyegét. Ma már a józan ítélőerő jelének számít – mondotta – ha társadalmi kérdésekben valaki nem ragaszkodik szilárd elvekhez, hanem minden problémát érdeme szerint bírál el; ha általában a célszerűség vezérli, s ha kész ellentétes nézetekkel kiegyezni. Az elvek azonban akkor is érvényesülnek, ha nem ismerik fel őket explicit módon, hanem csak burkoltan jelentkeznek bizonyos döntésekben, vagy csupán a végrehajtott és végre nem hajtott dolgokról alkotott homályos fogalomként vannak jelen.” Konklúzióképpen pedig csak annyit fűzött hozzá mindehhez, hogy az általános elvekkel szembeni viszolygás és az esetről esetre cselekvés előnyben részesítése valószínűleg egy olyan rendszerhez vezet vissza bennünket – noha persze nem egyik napról a másikra –, melyben a rendet egyenes parancsok teremtik meg.

Nos, én azt hiszem (s ebben megint csak egy régebbi szerző – szerintem korántsem avított – bölcsességére hagyatkozom, név szerint az Isaiah Berlinre, aki talán a múlt század legismertebb és legolvasottabb politikai eszmetörténésze volt, vagyis maga is olyan ember, aki régen halott emberektől tanult), hogy mindaddig, amíg az emberek között véleménykülönbség lesz az élet céljait illetően, létezni fognak politikai nézeteltérések is. Nyilván ott, ahol mindenki egyetért a célokat illetően, például ahol a társadalom csupa jámbor anarchistából áll, csak az eszközökre vonatkozó kérdések maradnak, ezek pedig nem politikaiak, hanem technikaiak, azaz megoldhatók szakemberek segítségével. Ezért van az, mondja Berlin, hogy mindazok, akik valamiféle hatalmas, világot átformáló jelenségben – például az ész végső győzelmében – hisznek, azt kell hogy vallják: ily módon minden politikai és erkölcsi dilemma technológiai problémává alakítható. Hogy az emberek kormányzását a dolgok igazgatása fogja felváltani. Ez persze utópia, viszont tény, hogy ma is sokan hisznek benne, különösen jó szándékú értelmiségiek. S ez egyszerre meglepő és veszélyes. Meglepő, mondja Berlin, mert talán még nem volt olyan időszak a modern történelemnek, amikor fanatizmussal vallott társadalmi, vallási és politikai doktrínák ennyire mélyen változtatták volna meg, egyes esetekben ennyire erőszakos módon bolygatták volna fel emberek sokaságának gondolkodásmódját, sőt az emberek életét is – keleten és nyugaton egyaránt. Veszélyes ugyanakkor, mert amikor az eszméket el-

hanyagolják azok, akiknek foglalkozniuk kellene velük, vagyis azok, akiket arra neveltek, hogy kritikusan gondolkozzanak az eszmékről – akkor az eszmék akadálytalanul erőre kaphatnak, és ellenállhatatlan hatalomra tehetnek szert emberek sokasága fölött, és ez a hatalom túlságosan erőszakossá válhat ahhoz, hogy aztán racionális kritikával hatni lehessen rá.

Szóval, summa summarum, azt kell mondanom, hogy nem hiszek a doktrínák és ideológiák alkonyában, nem hiszek a politikai véleménykülönbségek elhalásában (márpedig ez következményeit tekintve ezt jelentené), sőt abban sem hiszek, hogy adva lenne számunkra a politika művelésének hatékonyabb, mert „pragmatikusabb” módozata, vagy hogy a politikai véleménykülönbségek konfliktusa feloldható lenne csoportterápiás módszerekkel. Lehet, hogy az elvek és ideológiák távol vannak – vagy mára már messzire kerültek – a napi realitásoktól (legalábbis Szilágyi N. Sándor szerint valami ilyesmi történt), de ez aligha fogja az ideológia elhalását eredményezni, mivel az ideológiai alapon történő politizálás alapvető funkciója eredetileg sem a felmerülő politikai kérdések pragmatikus megoldása volt. A rivális ideológiák szenvedéllyel vallott politikai véleménykülönbségeket, illetőleg nagyon is valóságos érdekkellentéteket tükröznek, s csak akkor van remény az elhalásukra, ha az emberek között konszenzus támad a politikai dolgok természetét illetően – márpedig ez alig valószínű többnyelvű, soknemzetiségű, felekezeti vagy vallási szempontból megosztott társadalmakban, ahol a hagyomány se nem egységes, se nem kényszerítő erejű. Lehet, hogy a mai társadalmakat nem érdemes rendi vagy osztálykategoriókban felfogni, s következésképpen a rendi vagy osztályérdekeket tükröző ideológiák idejétmúltak, de csak egészen elvakult emberek állíthatják, hogy emiatt a demokratikus társadalmak egységesebbé lettek.

Készséggel elismerem mindemellett, hogy szokványos erkölcsi mérceinkkel mérve a politika csúf dolog – nálunk pedig különösen az. Az öncélú hatalomvágyat, a törtétezt, a demagógiát meg kell bélyegezni még akkor is, ha nem hisszük, hogy a politikának erkölcsi célokot kellene követnie, vagy hogy egyáltalán alkalmas lenne ilyesmire. Montesquieu-tól Kantig minden józan politikai író azt mondotta, hogy a jó társadalom olyan, amelyik az ördögöknek is megfelel – és ilyen körülmények között nyilván a politikusnak sem kell angyalnak lennie.

Továbbá azt is készséggel elismerem, hogy a kelet-európai ember politikai szempontból elképesztően műveletlen, s ilyen tekintetben a politikus megint csak nem kivétel. Ezért szülehetnek meg aztán a kelet-európai politika – olykor mulatságos, olykor pedig viszolyogtató – torzszülöttjei: baloldali, sőt szélsőbaloldali pártok nacionalista retorikával, jobboldali pártok szociális célzatú gazdaságpolitikával, és sorolhatnám tovább. Aztán persze az is igaz, hogy manapság a politika igen gyakran a manipuláció művészete, amiben nem jelentéktelen szerepe van a médiának – bár azt azért hozzátenném, hogy a demokratikus politika a megszületése idején sem volt mentes némi manipulációtól, s a retorika csak akkor vált a meggyőzés tudományából a szép beszéd tudományává, amikor eredeti politikai funkcióját Athén piacterén elveszítette. Montesquieu bárója, aki az újkorban először vetette fel a demokratikus kormányzás lehetőségét a többmillió európai államok számára, a képviselési elvet éppen azért támogatta – egyébként jobb meggyőződése ellenére –, mert úgy gondolta, hogy a demagógok így kevesebb kárt okozhatnak. Hát ez nem jött be. Kétségtelenül igaza van tehát Szilágyi N. Sándornak helyzetdiagnózisaiban, sőt abban is, hogy az „információrobbanás” átalakította a politikai gyakorlatot, s ha úgy tetszik, manipulatívává tette azt. Ezek valós jelenségek, melyeket a politológia és a szociológia tanulmányoznak – szerintem változó sikerrel.

Van még valami, amit ebben az összefüggésben feltétlenül szóvá akarok tenni, már csak azért is, mert a „manipuláció” leleplezése okán feltétlenül ide tartozik. Jelesül a gazdasági liberalizmusnak s a piacgazdaságnak Szilágyi N. Sándor által adott bírálatát. Azért is érdemes erre szót keríteni, mert ezekkel a gondolatokkal Szilágyi N. Sándor megint csak nincs egyedül. Vélhetőleg jó szándékú emberek sokasága gondolja ma ezt Kelet-Európában, vagy legalábbis nem lenne nehéz őket ezeknek a gondolatoknak megnyerni. A bírálat lényege a következő: önmagában a liberális értékrend vonzó (a tolerancia, az emberi méltóság tisztelete stb.), a liberalizmus gazdasági programja viszont nem, vagy ma már nem az. (Mintha csak a kettőt külön lehetne választani egymástól. Egyébként hozzátenném, hogy a liberalizmus gazdasági programja eredetileg sem lehetett különösebben vonzó, főként a szegényebb rétegek számára. Közismert, hogy Turgot liberális gazdasági reformjait nem az uralkodó, hanem a kenyeret követelő

párizsiak söpörték el.) „Ma már a piacgazdaság sem az – mondja Szilágyi N. Sándor –, ami volt eredetileg, és pedig az információrobbanás következtében.” A piac manipulál a reklámpiac s a marketing révén, nem emberközpontú, s emiatt kikezdi az alapvető emberi értékeket. Az emberek nem szükségletből vásárolnak, hanem azért, hogy biztosítsák a megfelelő társadalmi státust a maguk számára egy olyan világban, amely az ember értékét nem kvalitásai és teljesítménye révén méri, hanem aszerint, hogy milyen márkájú és hányas évjáratú autón közlekedik. Nos, ez számomra úgy hangzik, mintha Szilágyi N. Sándor azt mondaná, hogy hát kérem, autónak számít minden olyan négykerekű, önmozgó jármű, amivel optimális idő alatt A-ból B-be lehet jutni. Minden olyan közlekedési eszköznek, amely minimálisan kielégíti ezt a definíciót, megfelelőnek kell lennie a vásárló számára. Vegyük például a Trabantot. Ennél jobbat kívánni egyenesen ésszerűtlenség. Sajnálatos módon azonban a piac machinációinak következtében, no meg bűnös státusvadászatból az úrvezetők többsége mégis BMW-re ácsingózik. Nem akarom most elsorolni a kényelem, biztonság, gyorsaság, fogyasztás közismert szempontjait, de azért egy dolgot megjegyeznek: a vásárló manipulálhatóságának is van határa. Láttam ugyan légkondicionált motorkerékpárt is a reklámokban, de kötve hiszem, hogy népszerű lenne – vagy ha az, akkor egészen más okok miatt kell annak lennie.

Más. A politikusoknak a felmerülő problémák megoldásán kellene törniük a fejüket, viszont inkább lobbizással foglalkoznak, s láthatóan csupán a hatalomban érdekeltek. Pedig milyen kicsi hatalom, mondja Szilágyi N. Sándor, például az RMDSZ pártvezéri tisztség. Nos, jómagam elég sokat mozgok akadémiai közegben, és láttam már felvilágosult, tanult és köztisztviselőben álló embereket egymás lábára taposni egy dékáni székért. Márpedig ez tényleg jelentéktelen hatalom, akár a pártvezéri tisztséggel összemérve is.

De nem akarok leleplezősdít játszani. És nem akarok úgy tenni, mintha jobban tudnám, mit gondol a szerző, mint ő maga. Mégis az az érzésem, hogy a fentiek mögött egy olyan ősi meggyőződés húzódik meg, amely ugyan jó szándékú, de éppen azért, mert jó szándékú és emiatt sokak szimpátiájára számíthat, különösen veszélyes, főként akkor, ha politikai programmá alakítják. Jelesül, hogy az embereknek (köztük a politikusoknak is) „normális” esetben „ésszerűen” kellene

viselkedniük: konszenzusra kellene jutniuk, problémákat kellene megoldaniuk, nem kellene hagyniuk, hogy manipulálják őket. Fájdalom azonban, nem ezt teszik, s ez a rendszer hibája. Az emberek jók, a rendszer rossz. Nosza változtassuk hát meg.

Nekem viszont az a véleményem, hogy legtöbbször kár a rendszert okolni az emberi gyengeségekért. Hogy visszatérjek a fenti példákhoz: kár a piac bűnös machinációit okolni a vásárlói szokásokért, noha kétségtelen, hogy ma már a fogyasztói igényeket bizonyos mértékig a marketingstratégiák alakítják. De ha az emberek megmagyarázhatatlan módon jobb autóra vágnak, mint amilyen a szomszédnak van, akkor ennek egyszerűen hiúság a neve. Mivel ez az írásbeliség kezdetétől fogva dokumentált jellemvonása az emberiségnek, aligha a merkantíl kapitalizmus termelte ki tehát a fogyasztókból. És itt jegyeznék meg egy másik dolgot, ami voltaképpen bírálatomnak lényege: igen keveset olvasunk Szilágyi N. Sándor könyvében az emberi gyengékről. Ez számomra rendkívül szokatlan, ugyanis szokva vagyok azzal, hogy a politikai íróknak rendszerint fontos közlendőik vannak az emberi természettel kapcsolatosan. Javasataikat valóságos embereknek szánják, akik valóságos vágyakkal, célokkal, tervekkel bírnak – és persze valóságos erényekkel és hibákkal.

Az emberi gyengékre Szilágyi N. Sándor is sokszor utal könyvében, de szinte mindig futólag, és rendszerint gyűjtőnévükön, emberi gyarlóságokként emlegetve őket. A valóságos emberi gyarlóságokról azonban keveset beszél: a hiúságról, a hatalomvágyról, a félelelről, a képmutatásról, a butaságról és a rosszindulatról, mely valóságos emberi jellemvonások nélkül a politika, s egyáltalán az emberi társadalmak működése aligha érthető meg.

Megvallom őszintén, mindvégig az volt valahogy az érzésem, hogy Szilágyi N. Sándor *tudja* ugyan, hogy az emberek gyarlók, de mintha maga sem *hinné*, vagy nem *hinné* el egészen.

Mert Szilágyi N. Sándor egy igazán jó ember.